

**РОМАН ДЖ. БАРНСА "ІСТОРІЯ СВІТУ У 10½ РОЗДІЛАХ"
У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ**

У статті розглянуто філософію історії Дж. Барнса, яка склалася під впливом А. Шопенгауера, М. Гайдеггера, О. Шпенглера й зумовила особливості формально-змістовної побудови твору, а також визначено художні засоби, що сприяли реалізації авторської концепції: філософські алюзії і підтекст, постмодерністський колаж і засоби його творення – архітекстуальність, уривчастий, фрагментарний наратив, аналогія.

Поява роману сучасного англійського письменника Дж. Барнса "Історія світу у 10½ розділах" викликала полеміку серед дослідників літератури. Однією з причин полеміки стала проблема жанрової ідентифікації твору, котра постала перед літературознавцями та дослідниками творчості цього письменника. Внаслідок граничної уривчастості наративу – кожний розділ репрезентує окрему розповідь, що сприяє в цілому розчиненню сюжетної лінії, – одні дослідники зазначають, що цей твір навряд чи можна вважати романом [1: 231], а інші пишуть про наявність внутрішньої єдності й своєрідної логічності твору [2: 199], в якому автор прагне відтворити певний універсум, що вимагає від читача нової парадигми інтерпретації буття людини. Оскільки об'єктом зображення є історія існування людини – суб'єктивна (вигадана чи містифікована) й об'єктивна (що дійсно відбувалася), і автор осмислює шлях суспільства, цивілізації, природу людини і пізнання, роман Дж. Барнса є зразком сучасного інтелектуального роману. Постає питання, чи можна його назвати філософським, і якщо так, то в якій мірі? Отже, метою статті є розгляд вищезазначеного роману Дж. Барнса з філософської точки зору.

Передусім слід зазначити, що Дж. Барнс розповідає "свою" суб'єктивну історію розвитку світу й людини або, іншими словами, репрезентує світ як антиісторію, котра спростовує вищу мету. Запропонована ним історія є по-своєму логічною, бо прагне покласти край експансійним теоріям, що обґрунтовують сакральну значущість і вищу передвизначеність людського буття. Творчий підхід письменника походить до твердження О. Шпенглера, який зазначав, що в основу всіх цих пошуків "покладено певну потребу західноєвропейського самовідчуття – підводити власною особою свого роду підсумковий баланс" [3: 181]. Проте підведення "підсумкового балансу" істориками й філософами багатьох століть сприяло міфологізації, створенню своєрідного культу історії. Таке ставлення до історії, на думку письменника, є великою помилкою та трагедією людства, котре в кожний історичний період виявляється фактично дезорієнтованим, і він у рівній мірі заперечує як християнський, так і позитивістський погляди на історію – вони піддаються ним нищівній критиці та висміюванню, бо обидва призвели до формування традиційних хибних переконань. Так, центром уваги християнського розуміння історії стають "не природні процеси, а певним чином осмислена людська історія – історія спасіння" [4: 338], а позитивісти вважали, що "хід історії має вищу доцільність" [4: 338], котра виявляє себе у прогресивному розвитку людства. Відповідно, християни вбачали в розвитку людства відхід від Творця, а позитивісти – закономірну систему, що прогресує і кожному надає по заслугах.

Дж. Барнс спростовує християнську концепцію історії, яка репрезентує її як час, що структурований послідовністю сакральних подій (створення світу й людини, гріхопадіння перших людей і їхнє знищення, спасіння Ноя під час потопу, пришествя Христа і його спокутна жертва, що надала людству можливість спасіння, кінець світу, Страшний суд). У розділах своєї історії "Безбілетник", "Гора", "Проект Арарат" він іронізує над спробами обоження людської історії. Позитивістську концепцію розумності, доцільності та прогресивності історії автор заперечує в розділах "Гості", "Вціліла", "Загибель корабля", "Три прости історії". Історичний процес у Дж. Барнса з одного боку позбавляється сакрального сенсу, а з другого – є непередбачуваним і негарантованим людині у вигляді поступального розвитку, прогресу.

В історії Дж. Барнса відбилося постмодерністське сприйняття світу як різомі, позаструктурної організації, що не позбавляє історію можливості рухатися, але при цьому розвиток може здійснюватися в будь-яких конфігураціях, бо різомі є абсолютно нелінійною, відповідно світ розглядається як такий, що втратив свій стрижень. А людина доби постмодернізму не відчуває своє буття фрагментом більш глобальної біографії, що триває багато століть. Історія для неї позбавлена вищої доцільності, оскільки вона відчуває себе замкненою у собі, для неї не існує жодної іншої історії, окрім своєї, яка є цілковито випадковою та суб'єктивною, історичний час сприймається нею як безглуздий. Письменник прагне проголосити абсурдними будь-які пошуки логіки за випадковістю подій, що відбуваються у світі, хоча при цьому остаточно не відкидає можливостей причинно-

наслідкового зв'язку між ними. Прагнення автора пов'язані з відчуттям самозамкненості, тотальної відчуженості в сучасному світі, що притаманні не лише окремим індивідам, а й усьому суспільству західного типу. Тому "історія" Дж. Барнса – це роздуми про людину, її місце у світі, які утворюють містифікований контекст алогічності людської історії, що виявляє себе у свавіллі й ентропії.

Очевидно, що задум твору був пов'язаний із шопенгауерівським розумінням історії: А. Шопенгауер заперечує історію в загальноприйнятому розумінні, "визнає з усіх кантівських категорій лише одну причинність, говорить про історію не інакше як із презирством" [3: 162]. Сама ж концепція роману сягає філософії О. Шпенглера, який у вступі до "Занепаду Європи", окреслюючи проблематику свого дослідження, ставить питання: "Чи існує логіка історії? Чи існує по той бік усього випадкового, такого, що не підлягає обліку в окремих подіях, деяка, так би мовити, метафізична структура історичного людства, принципово незалежна від усюди поширених, популярних, духовно-політичних будівель поверхневого плану... чи не постають спільні риси всесвітньої історії перед компетентним поглядом у певному ґешталті, що постійно оновлюється та дозволяє робити висновки? Якщо так, – то де знаходяться межі подібних висновків?" [3: 156].

Створюючи образ позбавленої логіки історії, коли місце розгортання подій, час їхнього здійснення, хронологічна послідовність не мають жодного значення, письменник встановлює свої, особливі співвідношення між випадковим і закономірним та створює з уривчастих, фрагментарних замальовок постмодерністський колаж – саме так він розуміє людську історію та, відповідно, сучасність. Поряд з уривчастим нарративом важливого значення для створення колажу набуває архітекстуальність: в ацентричному творі Дж. Барнса формальний рівень репрезентує численна кількість жанрів (роман подорожі, випробування й виховання, наукова фантастика, антиутопія, видіння, сповідь, есе, нарис, документальний звіт тощо). Саме колаж – синтез несподіваного й неоднозначного являє собою ту умовну цілісність, яка дозволяє письменнику провести паралель між хаотично організованим текстом і хаотичністю історії. У такий спосіб він доводить, що історію утворюють переплетіння численних індивідуальних дій, зіткнення гранично суб'єктивних, приватних інтересів, які виводять на перше місце в бутті людини найдієвіший фактор – випадок. Тому випадковість стає у творі чи не найяскравішим проявом історичної необхідності.

На думку автора, людство протягом свого існування продемонструвало нездатність до суттєвої зміни, оскільки людина становить собою остаточно сформоване утворення. Змінюються умови, причини, наслідки, тло, а людська сутність залишається незмінною. Протягом усього процесу біологічного виживання, який позитивісти називають розвитком і прогресом, людина змушена плавати в часі, від початку до кінця залишаючись на внутрішньому боці власної орбіти. Мотив плавання, що поєднує між собою розрізнені розділи, вводить у нарратив образ часу. В основу образу часу в "Історії світу у 10½ розділах" покладено гайдегерівське розуміння буття. Філософ-екзистенціаліст писав: "Якщо буття необхідно розуміти із часу і різні модуси та деривати буття в їхніх модифікаціях і розгалуженнях дійсно стають зрозумілими з розгляду часу, то з ним саме буття – не десь лише суще як суще "у часі" – стає видимим у своєму "часовому характері" [5: 18]. Саме час у романі Дж. Барнса доводить повну неспроможність людини бути творцем історії. За допомогою постмодерністського колажу автор визначає основні проблеми, що супроводжують людство протягом його існування з доісторичних часів до сучасності. Вони виникають разом із появою людини, незважаючи на епохи та декорації: на ковчегу ("Безбілетник") чи туристичному лайнері ("Гості"); у джунглях ("Вгору по річці") чи сучасному європейському місті ("Вціліла"); на Арараті ("Гора") чи Місяці ("Проект Арарат") тощо. Надзвичайно широкий діапазон роману зумовлений тим, що саме часовість є "умовою можливості історичності як часового буттєвого модусу самої присутності, незалежно від того, є вона – і як – такою, що існує у часі" [5: 19], а "історичність має на увазі буттєве влаштування "події" присутності як такої, на ґрунті котрої вперше можливе дещо подібне "світовій історії" та історичної належності до світової історії" [5: 20]. Іншими словами, всі реальні й містифіковані, трагічні й трагікомічні події із буття людей різних епох у творі є, найвірогідніше, у Дж. Барнса тими "феноменами", що, за М. Гайдегером, призводять до "розуміння", а також виявляють себе у якості того, чим вони не можуть бути у своїй окремоті – різомою, хаосом, абсурдом. Водночас авторська довільність їхнього зчеплення окреслює головну проблему – обмеженість і недосконалість людської природи як даного і, відповідно, знецінення людського буття.

У свій час О. Шпенглер, розглядаючи історію як сукупність величезних життєвих шляхів, для персоніфікації яких було введено поняття античності, китайської культури, сучасної цивілізації, намагався визначити, "Чи мають основоположні для всього органічного поняття "народження", "смерть", "юність", "старість", "тривалість життя" і в цьому колі певний ... зміст? ... чи не є основою всього історичного спільні біографічні праформи?" [3: 156]. Для Дж. Барнса такою спільною для людей всіх епох і культур праформою є психічне. Один із численних нараторів твору, деревний черв'як ("Безбілетник"), звертаючись до людей, каже: "Представники вашого виду не дуже-то люблять правду. Ви багато чого забуваєте або прикидаєтеся, що забули ... Я думаю, в цій звичці

свідомо закривати багато на що очі є і позитивна сторона: коли ігноруєш погане, легше живеться. Але, ігноруючи погане, ви врешті решт починаєте вірити, начебто поганого не буває зовсім. А потім дивуетесь. Дивуетесь з того, що рушніці вбивають, що гроші розбещують, що взимку падає сніг. Така наївність симпатична, але, на жаль, вона ще й небезпечна" [6: 81-82]. Так письменник стверджує, що люди є такими не тому, що вони погані, а тому, що вони є люди, такою є їхня природа.

Крім того, осмислюючи людську історію, О. Шпенглер зазначає, що окрім необхідності причини й наслідку, яку він називає "логікою простору", в житті існує ще й "органічна необхідність долі – логіка часу, найглибший і внутрішньо достовірний факт, котрий вичерпує весь обсяг міфологічного, релігійного і художнього мислення й утворює сенс усієї історії ..." [3: 162]. У Дж. Барнса неминучою логікою часу є процес деградації людини, він покладений письменником в основу своєї "історії". Біблійна архаїка, подібно до генів у біологічному організмі, визначає наперед подальше буття людства, зумовлює невдачу експерименту покращення людської природи й людства в цілому під час потопу, а також вводить тему фізичного виживання у будь-який спосіб. Про це читач дізнається на початку твору – історія спасіння Ноя у ковчегу, яку розповідає деревний черв'як, що потрапив до ковчега без дозволу божественного обранця ("Безбілетник"). Внаслідок непередбаченого випадку біблійна легенда отримує нове трактування. Черв'як критикує поведінку Ноя та його синів під час потопу: "... у Ноеві було мало хорошого, але подивилися б ви на інших" [6: 70], розповідає про загибель разом із п'ятою частиною фауни наймолодшого сина Ноя – Вараді, котрий був найкращим із людей: "... це була серйозна втрата для вашого виду. Його гени дуже вам знадобилися б ..." [6: 69]. Так вже на перших сторінках твору звучить мотив заздалегідь безнадійного заходу, що позначився на долі врятованого людства, а всі подальші історії є лише відгуком цього приреченого на невдачу проекту.

Якщо спроектувати на творчий задум письменника твердження О. Шпенглера про те, що світова історія є історією держав, а історія держав є історією воєн, то виявиться, що історія світу – це історія людини, а історія людини – історія її поразки. Поразка зумовлена різними причинами. Вона закладена в людській природі: егоїзмі, жорстокості, самозануреності, прагненні вічності й сакрального, звеличуванні себе тощо. Час нібито не відіграє для автора істотного значення, але він виконує роль мовчазного свідка, який розкриває таємницю буття, котра виявляється добре знайомою, оскільки слідує за людиною з минулого в майбутнє. Кожний часовий період виявляє негативну сутність людської природи, а події, що відбуваються, втрачають свою значущість, бо герої роману – люди це, чи деревні черв'яки – приречені на існування жалюгідні істоти. На тлі океану часу й однієї з найпотужніших стихій – води – їхнє існування уявляється амбівалентним. Тому характери героїв статичні й схематичні, вони є лише матеріалом, з якого конструюються події, що вводять час у буття. А мікроісторії, котрі при штучних умовах – випадковому зчепленні або самоорганізації – утворюють глобальне явище – "цілісну історію" людства, сконструйовані як система, що знаходиться поза межами внутрішньої рівноваги. Розвиток цієї системи залежить виключно від міри хаотичності, що невинно зростає. Оскільки відсутність змін у бутті людини пов'язується Дж. Барнсом із людською сутністю, то в майбутньому – у повній відповідності з твердженням М. Гайдеггера про те, що "присутність у своєму фактичному бутті є завжди, "як" і чим вона вже була ... вона є своє минуле" [5: 20] – жодних змін не передбачено. Проте автор в інтерпретації хаосу ставить акцент не на аспекті відсутності впорядкованості, а на аспекті можливості встановлення на ґрунті хаосу нової впорядкованості. Такою новою впорядкованістю є новий шанс, який час дає людству. Однак людство не може скористатися ним, тому його рух в історії нагадує безвихідний колообіг.

Численні філософські алюзії дозволяють Дж. Барнсу для втілення ідеї іманентної сутності людського буття застосовувати аналогію як фундаментальний метод, котрий одночасно експлікує творчий задум митця. Аналогія в романі виявляє себе як прийом основоположний і окремий. Як прийом основоположний аналогія допомагає утворити постмодерністський колаж, що зображує процес деградації людини з архаїчних часів до сучасної доби. Як прийом окремий аналогія поєднує непов'язані спільним сюжетом розповіді мотивом одного з найпотужніших природних начал – води або мотивом плавання, що переходять із розділу в розділ. У такий спосіб, історія людства постає історією вічного кружляння в океані часу, безглуздим дрейфом у марних пошуках сенсу, що обґрунтовує випадковість її появи й існування.

Таким чином, твір Дж. Барнса "Історія світу у 10½ розділах" є постмодерністським інтелектуально-філософським романом, в якому письменник осмислює шлях людського суспільства, цивілізації, природу людини, а також перспективи людства. Створюючи свою модель розвитку людства, Дж. Барнс полемізує з християнською і позитивістською концепціями історії, як історією спасіння, так і з уявленням про прогресивний цивілізаційний розвиток. В основу його власної філософії історії покладено погляди А. Шопенгауера, М. Гайдеггера й О. Шпенглера на еволюцію людства і його буття в цілому. Так, деміфологізація історії в романі зумовлена впливом О. Шпенглера: міркуваннями філософа щодо хибності всіх історичних теорій, оскільки "підведення

власною особою підсумкового балансу" не може бути об'єктивним. А в основу концепції роману покладено шопенгауерівське заперечення поступального розвитку історії, а також роздуми О. Шпенглера щодо існування її логіки. До О. Шпенглера, який прагнув окреслити "певний гештальт" спільних рис всесвітньої історії і задля цього віднайти "спільні історичні праформи", походить пошук письменником такої праформи, яка була б основою всього історичного, а також цікавість до категорії часу. Саме ж розуміння буття в часовому вимірі ґрунтується на філософських концепціях М. Гайдеггера, котрий стверджував відсутність змін у бутті, оскільки "присутнє є минуле". На таких філософських засадах ґрунтується постмодерністське сприйняття світу як різомі, що знайшло відображення в романі Дж. Барнса, суб'єктивна історія якого презентує деградацію людства, потрактовує буття як одвічний хаос й абсурд, де немає різниці між минулим і майбутнім – вона ірраціональна, мозаїчно-хаотична й нелінійна, а буття людини, трагедія якої полягає в тому, що вона не може збагнути свою сутність, є сліпим блуканням в океані часу. Наскрізний у романі мотив плавання, котрий поєднує розрізнені розділи твору в художнє ціле, вводить у наратив образ часу, який є визначальним у створенні образу буття, оскільки саме час доводить недосконалість людської природи, її негативну сутність. Потрактовуючи психічне як спільну для всіх людей праформу, письменник демонструє незмінність людської природи, що зумовлює безперспективність розвитку людства: його історія є лише історією зовнішніх змін існування, і тому процес саморозвитку людини позбавляється цінності, а її історія втрачає смислову єдність. Філософія історії Дж. Барнса визначила особливості зображення героїв – схематизм і статичність характерів, оскільки їхня присутність у романі підпорядкована єдиній меті – конструюванню тих подій, що вводять час у буття. У поетиці "Історії світу у 10½ розділах" найзначніша роль належить філософським алюзіям, підтексту, а також постмодерністському колажу, що створюється за допомогою уривчастого, фрагментарного наративу, архітекстуальності й аналогії, які забезпечують втілення авторського уявлення про об'єкт зображення, коли хаотично організований текст із численними наративами та дискурсами утворює паралель до хаотичної історії світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зверев А. Послесловие. Джулиан Барнс. История мира в 10½ главах // Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 229-231.
2. Книшевицкая Л.В. К проблеме жанрового своеобразия постмодернистского романа Джулиана Барнса "История мира в 10½ главах" // Литературоведческий сборник. – Донецк, 2000. – Вып. 3. – С. 198-202.
3. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и действительность. – М.: Эксмо, 2006. – 800 с.
4. Фурс В.Н. История // Всемирная энциклопедия. Философия XX век. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 338-339.
5. Хайдеггер М. Бытие и время. – СПб.: Наука, 2002. – 451 с.
6. Барнс Дж. История мира в 10½ главах // Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 67-229.

Матеріал надійшов до редакції 15.04. 2008 р.

Евченко А.В. Роман Дж. Барнса "История мира в 10½ главах" в философском контексте.

В статье рассмотрена философия истории Дж. Барнса, сложившаяся под влиянием А. Шопенгауэра, М. Хайдеггера, О. Шпенглера и обусловившая особенности формально-содержательного построения произведения, а также определены художественные средства, способствующие реализации авторской концепции: философские аллюзии и подтекст, постмодернистский коллаж и средства его создания – архитектурность, отрывистый, фрагментарный нарратив, аналогия.

Yevchenko A.V. Novel "A History of the World in 10½ Chapters" by J. Barnes in the Philosophical Context.

The article deals with the philosophical story by J. Barnes it was composed under the influence of A. Schopenhauer, M. Heidegger, O. Spengler and describes the special features of the shape and the plot of this creative work. Also the article depicts the literature features with promoted the realization of the author's concept: philosophical allusions and background, post-modernist collage and the meaning of its creation – architextuality, abrupt narration, and analogy.